# BUGUNGI KUNDA O‘ZBEKISTONDA ARAB TILINI O‘QITISHDA “AL-MUFASSAL” TERMINOLOGIYASIDAN FOYDALANISHNING AHAMIYATI

Nuriddin Turg‘unboyev Muhammadjon o‘g‘li
*ZINNUR ACADEMY NTM rahbari*
*mnuriddin163@gmail.com*

***Annotatsiya.*** *Maqolada Mahmud az-Zamaxshariyning “Al-Mufassal fi san’at al-i’rob” asarida qo‘llangan grammatik terminlarning bugungi kunda O‘zbekistonda arab tilini o‘qitish jarayonidagi ilmiy-amaliy ahamiyati yoritiladi. Asardagi an’anaviy nahv va sarf tushunchalarini zamonaviy ta’lim mazmuniga uyg‘unlashtirish, arabcha terminlarni o‘zbekcha muqobillari bilan qiyosiy o‘rgatish hamda grammatik bilimlarni kommunikativ ko‘nikmalar bilan bog‘lash masalalari tahlil qilinadi. Shuningdek, terminologik izchillikni ta’minlash, o‘quvchilarda grammatik tafakkurni shakllantirish va tarixiy grammatik merosdan samarali foydalanish bo‘yicha metodik takliflar ilgari suriladi.*

***Kalit so‘zlar:*** *al-Mufassal, Zamaxshariy, arab tili, grammatik terminologiya, nahv, sarf, termin, arab tilini o‘qitish, qiyosiy tahlil.*

***Аннотация****. В статье рассматривается научно-практическое значение грамматической терминологии, использованной в труде Махмуда аз-Замахшари «Аль-Муфассал фи санаат аль-и‘раб», для преподавания арабского языка в современном Узбекистане. Анализируются возможности интеграции традиционных понятий нахва и сарфа в содержание обучения, сопоставительного изучения арабских терминов и их узбекских эквивалентов, а также связи грамматических знаний с коммуникативными навыками. Предлагаются методические подходы к обеспечению терминологической последовательности и развитию грамматического мышления обучающихся.*

***Ключевые слова:*** *аль-Муфассал, аз-Замахшари, арабский язык, грамматическая терминология, нахв, сарф, термин, методика преподавания арабского языка, сопоставительный анализ.*

***Abstract.*** *This paper examines the scholarly and practical value of the grammatical terminology used in Mahmud al-Zamakhshari’s Al-Mufassal fi ṣanʿat al-iʿrāb for teaching Arabic in contemporary Uzbekistan. It discusses how classical concepts of nahw and ṣarf can be integrated into modern curricula, how Arabic*



ACADEMIC SCIENCE PUBLISHING

*grammatical terms can be taught alongside their Uzbek equivalents, and how explicit grammatical knowledge can support communicative competence. The paper also proposes methodological ways to promote terminological consistency, develop learners' grammatical awareness, and make effective use of the classical grammatical heritage.*

***Keywords:*** *Al-Mufassal, al-Zamakhshari, Arabic language, grammatical terminology, nahw, ṣarf, terminology, Arabic language teaching, contrastive analysis.*

## KIRISH

Bugungi globallashuv sharoitida xorijiy tillarni, jumladan arab tilini o‘rganishga bo‘lgan ehtiyoj ta’lim, ilm-fan, xalqaro aloqalar, tarjima, turizm va madaniyatlararo muloqot sohalarida tobora ortib bormoqda. O‘zbekistonda arab tili oliy ta’lim muassasalarida sharq filologiyasi va tarjimashunoslik yo‘nalishlarida, shuningdek, turli ta’lim markazlari hamda mustaqil ta’lim tizimida o‘qitilmoqda. Bunday sharoitda tilni faqat kundalik muloqot vositasi sifatida emas, balki uning grammatik qurilishi, ilmiy istilohlari va tarixiy taraqqiyotini anglagan holda o‘rgatish ham muhimdir.

Chet tilini o‘qitishning asosiy maqsadlaridan biri o‘rganuvchida kundalik, akademik va kasbiy vaziyatlarda muloqot qila olish kompetensiyasini shakllantirishdir. Shu bilan birga, grammatik bilimlar kommunikativ faoliyatga xizmat qilishi, qoidalar esa matnni tushunish va mustaqil nutq yaratish bilan bog‘lanishi lozim. O‘zbekiston ta’lim tizimida chet tillar bo‘yicha kommunikativ kompetensiyaga yo‘naltirilgan yondashuvning belgilanishi ham mazkur masalaning dolzarbligini ko‘rsatadi [1].

## AL-MUFASSAL ASARINING ILMIY-METODIK IMKONIYATLARI

Mahmud az-Zamaxshariyning (1075–1144) “Al-Mufassal fi san’at al-i’rob” asari arab grammatik tafakkuri tarixida muhim o‘rin tutadi. Asarda arab tilining morfologik va sintaktik hodisalari izchil tartibda bayon qilinib, grammatik tushunchalar aniq terminlar orqali ifodalangan. Asarning qadimiy nashrlari va keyingi sharhlari uning uzoq vaqt davomida ilmiy muomalada bo‘lganini tasdiqlaydi. Jumladan, Ibn Ya’ishning “Sharh al-Mufassal” asari Zamaxshariy qarashlarining keyingi grammatik an’anadagi sharh va talqinlarini o‘rganish uchun muhim manbadir [2; 3].

“Al-Mufassal” terminologiyasining muhim jihati shundaki, unda grammatik hodisalar alohida-alohida qoidalar sifatida emas, balki o‘zaro munosabatga kirishuvchi yaxlit tizim sifatida talqin qilinadi. Jumladan, اسم(ism), فعل(fe’l) va حرف (harf) kabi asosiy so‘z turkumlari, shuningdek, مبتدأ(mubtada), خبر(xabar), فاعل

(fo‘il), مفعول به(maf’ul bih), حال(hol), تمييز(tamyiz), نعت(na’t) kabi sintaktik terminlar gap tuzilishini anglashda muhim vosita bo‘la oladi. Fe’l tizimiga oid الماضي(o‘tgan zamon), المضارع(hozirgi-kelasi zamon), الأمر(buyruq) singari terminlar esa shakl, zamon va ma’no munosabatini tushuntirishga xizmat qiladi.

Zamaxshariy terminologiyasini o‘qitishda uning tarixiy manba ekanini hisobga olish zarur. Asardagi ayrim tushunchalar zamonaviy arab grammatikasi darsliklarida turlicha izohlanishi yoki o‘zbek tilshunosligidagi an’anaviy atamalar bilan to‘liq mos kelmasligi mumkin. Shu sababli terminlarni shunchaki yod oldirish emas, balki ularning ta’rifi, grammatik vazifasi, matndagi ko‘rinishi va boshqa terminlardan farqini ko‘rsatish maqsadga muvofiq. Zamaxshariyning “Al-Mufassal” asari zamonaviy arab grammatikasini o‘rganishda ham muhim nazariy manba sifatida tadqiq qilinmoqda [4; 5].

## O‘QITISH JARAYONIDA TERMINOLOGIYADAN FOYDALANISH YO‘LLARI

Birinchidan, “Al-Mufassal” terminlarini bosqichma-bosqich o‘rgatish grammatik bilimlarning tizimliligini kuchaytiradi. Boshlang‘ich bosqichda اسم، فعل، حرفkabi tayanch birliklar, keyingi bosqichlarda esa إعراب(i’rob), بناء(bino), فاعل (fo‘il), مفعول به(maf’ul bih), مضاف ومضاف إليه(muzof va muzof ilayh) singari murakkabroq tushunchalarni kiritish mumkin. Har bir termin arab yozuvida, talaffuzi, o‘zbekcha izohi va sodda misoli bilan berilsa, o‘rganuvchi terminning shakli bilan birga uning vazifasini ham anglaydi.

Ikkinchidan, arabcha termin va o‘zbekcha grammatik atamani qiyoslash ikki til grammatik tizimlari o‘rtasidagi o‘xshash hamda farqli jihatlarni ko‘rishga yordam beradi. Masalan, فاعلatamasi ko‘pincha “ega” yoki “ish-harakat bajaruvchisi” tarzida izohlanadi. Biroq arab tilidagi فاعلtushunchasini o‘zbek tilidagi “ega” bilan har qanday holatda aynan tenglashtirish to‘g‘ri emas: arabcha فاعلfe’l bilan bog‘liq sintaktik munosabat va i’rob xususiyatlari orqali belgilanadi. Xuddi shuningdek, مفعول بهni faqat “to‘ldiruvchi” deb tarjima qilish uning arab sintaksisidagi aniq grammatik maqomini to‘liq ochib bermasligi mumkin. Demak, tarjima bilan birga funksional izoh ham berilishi kerak.

Uchinchidan, terminologiyani matn tahlili bilan bog‘lash samarali natija beradi. O‘qituvchi avval qisqa arabcha gap yoki matnni taqdim etadi, so‘ng undagi fe’l, bajaruvchi, to‘ldiruvchi va boshqa sintaktik birliklarni aniqlashni so‘raydi. Masalan, كَتَبَ الطَّالِبُ الدَّرْسَ(Talaba darsni yozdi) gapida كَتَبَ — فعل ماضٍ, الطَّالِبُ — فاعل, الدَّرْسَ — مفعول بهsifatida tahlil qilinadi. Bunday mashq terminni mavhum qoida sifatida emas, real nutqiy birlikni sharhlash vositasi sifatida o‘zlashtirishga imkon beradi.

To‘rtinchidan, terminologik kartochkalar, jadval, konseptual xarita, elektron lug‘at va interaktiv testlardan foydalanish mumkin. Har bir termin uchun to‘rtta

komponent — arabcha yozilishi, o‘qilishi, o‘zbekcha muqobili va kontekstual misol — yagona shaklda berilishi lozim. Bu usul turli darslik va o‘qituvchilar qo‘llayotgan atamalar o‘rtasidagi nomuvofiqlikni kamaytiradi. Shuningdek, talabalar terminlarni mustaqil ravishda izohlash, misol tuzish va matndan topish orqali faol o‘rganadilar.

Beshinchidan, terminlarni o‘rgatish o‘quvchining darajasiga moslashtirilishi kerak. Boshlang‘ich bosqichda terminlarning minimal to‘plami va sodda misollar yetarli bo‘lsa, o‘rta va yuqori bosqichlarda i’rob tahlili, grammatik qarashlarni qiyoslash, klassik matnlarni sharhlash hamda Zamaxshariy va keyingi grammatiklar qarashlarini taqqoslash topshiriqlarini kiritish mumkin. Shu tariqa “Al-Mufassal” terminologiyasi umumiy til kurslarida ham, filologik yo‘nalishdagi chuqurlashtirilgan mashg‘ulotlarda ham turli darajada qo‘llanishi mumkin.

**XULOSA**

Xulosa qilib aytganda, Mahmud az-Zamaxshariyning “Al-Mufassal” asaridagi grammatik terminologiyadan foydalanish O‘zbekistonda arab tilini o‘qitishning nazariy va amaliy imkoniyatlarini kengaytiradi. Mazkur terminlar arab tilining morfologik-sintaktik tizimini izchil anglash, grammatik hodisalarni nomlash va tahlil qilish, arabcha hamda o‘zbekcha grammatik tushunchalarni qiyoslash uchun mustahkam asos yaratadi. Biroq klassik terminologiyani zamonaviy ta’limga tatbiq etishda uning tarixiy xususiyatlarini hisobga olish, terminlarni zamonaviy darsliklardagi izohlar bilan solishtirish va o‘rganuvchining til darajasiga mos tanlash zarur.

Amaliy jihatdan quyidagi tavsiyalarni ilgari surish mumkin: 1) arab tili grammatikasi fanlari uchun “klassik arab grammatik terminlari” mavzuli glossariysini yaratish; 2) terminlarning arabcha shakli, o‘zbekcha izohi va kontekstual misolini birlashtirgan yagona jadvaldan foydalanish; 3) terminlarni matn o‘qish, tarjima va og‘zaki nutq mashqlari bilan uyg‘unlashtirish; 4) oliy ta’limda “Al-Mufassal”dan tanlangan parchalar asosida qiyosiy-grammatik tahlil mashg‘ulotlarini tashkil etish. Bu yondashuv tarixiy ilmiy merosni o‘quv jarayoniga mazmunli olib kirish bilan birga, arab tilini ongli va tizimli o‘zlashtirishga xizmat qiladi.

## FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi. Uzluksiz ta’lim tizimining chet tillar bo‘yicha davlat ta’lim standartini tasdiqlash to‘g‘risida : 2013-yil 8-maydagi 124-son qaror. — URL: https://lex.uz/docs/-2165717.

2. **عمر بن محمود الزمخشري، المفصل في علم العربية / تحقيق: فخر صالح قدارة. — عمّان: دار عمار،** 2003.

3. **علي بن يعيش يعيش، ابن. شرح المفصل. — القاهرة: إدارة الطباعة المنيرية،** 1900.

4. Mahmudov U. Zamakhshari's “Al-Mufassal”: A Unique Scientific Heritage in Arabic Linguistics // Journal of Oriental Studies and Human, Social Sciences. — 2025. — B. 209–216. — DOI: 10.37547/supsci-ojhpl-05-05-24.

5. Erimmatova F. A., Erimmatova Z. A. Interpretation of Participle Forms in “Al-Mufassal” and Other Arabic Grammar Works. — 2025. — B. 699–707.

ACADEMIC SCIENCE PUBLISHING